

Політичні ризики в сучасній Україні: виклики й відповіді

Микола Михальченко,
доктор філософських наук,
член-кореспондент НАН України,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса НАН України

*Доповідь, виголошена на Загальних зборах Відділення історії,
філософії та права Національної академії наук України 17 квітня
2007 року.*

Становлення нових форм державності наприкінці ХХ століття є процесом далеким від класичних шляхів: військового (теорія насильства), договірною, в результаті розвалу феодальних держав, буржуазних революцій, „пролетарських” революцій тощо. Значною мірою нові постсоціалістичні держави формувалися як результат ренесансу націоналізму в нових історичних умовах. Навіть об’єднання ФРН і НДР є частковою перемогою паннімецької ідеї єдиної нації.

Ренесанс націоналізму на пострадянському просторі відбувався як виклик імперській владі й легітимності влади КПРС, яка не змогла розв’язати не тільки економічних і політичних, але й етнічних проблем. Тому суверенітет нових держав був суверенітетом етнічних, рідше – політичних націй. Нові владні групи повинні були отримати легітимність не від партій, а від націй. В Україні перший Президент Л. Кравчук отримав підтримку української політичної нації, а В. Чорновіл, що посів друге місце, – значної частини української етнічної нації. Шансів перемогти він не мав, оскільки русифікована Україна в той період була ближча до поняття „політична нація”.

Політичні ризики в сучасній Україні й досі генетично пов’язані зі специфікою набуття суверенітету країною, де моноетнічність не є на першому місці, а де існує поліетнічне суспільство. Цей фактор одночасно є слабким і сильним аргументом на користь України, її дієздатності як держави. Проблеми мови, багатоетнічної культури, компактного проживання різних етносів тощо створюють додаткові політичні ризики.

Але традиції проживання різних етносів разом, те, що не існує, за великим рахунком, расизму, ксенофобії, дає великі шанси на зміцнення української політичної нації і єдності регіонів України.

Безумовно, політичні ризики сучасної України пов'язані зі станом економічної й політичної систем, з тим, що немає чіткого політичного ідеалу країни й політичної доктрини, яка б його обґрунтовувала. Іноді цю доктрину називають державницькою (але не державною) ідеологією, покликаною обґрунтувати форму і зміст політичної влади, виборчої й судової систем, функції гілок влади, взаємовідносини конфесій тощо.

На жаль, наша політична теорія орієнтує на вивчення й формування влади й майже не переймається проблемами формування процедур і механізмів для управління такими складними соціальними організаціями, як народ, нація, суспільство, культурна спільнота тощо.

Та й проблема суверенітету України розглядається у вузькому значенні – як проблема створення політичних і економічних апаратів і боротьби за владу, а не як проблема представництва народу в колективних діях, спрямованих на створення, регулювання влади, зміцнення держави. А це породжує **головний політичний ризик в сучасній Україні**: відокремлення влади від народу, визрівання конфлікту між ними, а в результаті – послаблення держави в цілому, загроза розвалу її як соціального організму. Тому потрібно терміново перевести хаотичний, стихійний політичний конфлікт на рівень інституціоналізованого політичного конфлікту, який би спирався на процедурний консенсус: а) розведення сфер жорсткого протистояння й погодження; б) злагода в „правилах гри” з метою погодження шляхів розв'язання конфлікту.

На жаль, українські політичні групи – влада й опозиція – ще ходять до „дитячого садочка” європейської демократії. Для них головне – захопити „політичну пісочницю” та всі „іграшки”, образити одне одного, а не дотримуватися Конституції України, законів, моралі. Такий безальтернативний підхід з кожного боку завжди закінчується **виродженням політики як форми регулювання соціальних відносин і виходом на перший план деструктивізму**: жорсткий тиск шляхом масових акцій, загрози розколу країни, обструкції в парламенті, невиконання підписаних угод і Конституції тощо.

Що ж до часткових політичних ризиків, які є похідними від головного й одночасно загострюють головний, то серед них можна назвати такі:

- нерозв'язана проблема розподілу функцій влади;
- неререформована судова система;
- нерозробленість національної ідеї та механізмів її реалізації;
- брак консенсусу еліт щодо моделей президентської чи напівпрезидентської республіки;
- бажання деяких політичних сил повернути „владу рад” під гаслами парламентської республіки;

- перманентне захоплення владного центру регіональними елітами, які в кожному конкретному випадку не схильні співпрацювати з іншими регіональними елітами, навіть з київською;

- брак сталого виборчого законодавства й невважений перехід до пропорційної виборчої системи гіршого зразка, яка надала лідерам партій можливості не тільки для безконтрольного збагачення, диктату щодо партійної маси, але й вихолощення змісту виборів (виборець голосує за партійну афішу, бренд, а не за список);

- аморальність депутатського корпусу і, як наслідок, введення „імперативного мандата”;

- у нас немає законодавства про референдум, відтак блокується механізм прямого волевиявлення народу;

- перманентні зміни Конституції України, втручання в зміст чинної Конституції;

- гальмування адміністративно-територіальної реформи;

- взаємопов’язаність капіталу і влади, що перетворює капітал на владу, а владу – на капітал;

- відсторонення інтелектуальної еліти від влади й засобів масової інформації.

Безумовно, перелік політичних ризиків є відкритим і може бути доповнений. Але інші політичні ризики в різній мірі пов’язані з переліченими.

Найважливіший попередній висновок: ще не завершено будівництво суверенної держави, яка неодмінно повинна включати такі елементи:

- 1) національна ідея як прапор самоідентифікації нації й розбудови держави;

- 2) консолідована національна еліта, спроможна зберігати національну ідею, захищати її від внутрішніх і зовнішніх ворогів, управляти державою не за страх і прибуток, а вважати це своїм моральним обов’язком;

- 3) економічна безпека;

- 4) військова безпека;

- 5) здатність держави обирати реальних союзників, щоб побудувати реальну миролюбну політику.

Найважливішим елементом державності є національна ідея, втілена в реальність. Економічний і політичний фактори є механізмами реалізації національної ідеї. Українська національна ідея народжувалася в умовах феодалізму, розвивалася під час українських революцій і вдосконалюється в умовах демократії та ідейного плюралізму.

Сутність ідейного плюралізму не стільки в зіткненні ідей провладних і антивладних сил, скільки в тому, що ідеї можуть існувати й діяти незалежно від влади й опозиції, справді як ідея нації, народу. Ідея як політична, економічна, культурна, моральна ініціатива має цінність сама по собі. Вона не підлягає забороні чи схваленню владою, не потребує

юридичного обґрунтування. Єдине, що може обмежити ідею, це загальноцивілізаційні цінності й моральний закон – не бути людиноненависницькою, не бути спрямованою на розпалювання національних і релігійних конфліктів тощо.

Головним же в ідеологічному плюралізмі є не конкретний зміст різних ідей, а „ідеологічний код” суспільства: вільне змагання ідей і збереження політико-юридичного механізму змагання в умовах незалежності країни. І цей „код” зацікавлені зберігати всі конструктивні політичні сили, оскільки він забезпечує ідеолого-політичну комунікацію: при всій різниці ідей існує можливість ідеологічного компромісу в одній площині – незалежність і єдність країни.

Це дуже важливо, тому що стратегічного ідеологічного протистояння між різними частинами України немає: усі президенти, прем'єр-міністри, голови Верховної Ради, незалежно від ідеологічних орієнтацій, хочуть залишитися в історії політиками єдиної України. Інша справа – протистояння деяких регіонів за географічною ознакою як наслідок перебування різних частин України в різних імперіях або союзах. Звідси – існування так званих політико-ментальних кластерів, які формувалися різними факторами (релігійним, мовним, промисловим, міграційним тощо).

Глибокі політико-юридичні й політико-конституційні кризи в Україні породжувалися не стратегічним ідеологічним протистоянням, яке вичерпало себе з втратою авторитету комуністичних ідей, а політико-ментальними кластерами й боротьбою фінансово-промислових кланів, які прагнули домінувати в країні, приватизувати її у своїх інтересах. В умовах слабкої дії законів здійснювалося право сильного – того, хто захопив державну владу. Прихід до влади нового регіонального клану майже автоматично призводив до перерозподілу майна в країні під гучну риторіку про єдність нації і турботу про народ. Остання частина демагогічних заяв – про „турботу про народ” – відома ще з давніх часів, зокрема, і з часів Київської Русі. Добрі й злочинні дії всіх політичних режимів світу були „турботою про народ”, особливо під час геноциду народів.

Деякі політично-ментальні кластери з часом відімруть, наприклад, такі, як питання мови, клановість влади тощо; деякі залишаться, наприклад, релігійна розколотість православних. Але ідеологічні компроміси, базові цінності держави – єдність і незалежність країни – ставатимуть усе більш стійкими, а розкол країни все менш вірогідним. Політичні сили, як всередині країни, так і за її межами, котрі будують свою стратегію на ідеях розколу, неодмінно програють. Цьому сприятиме як ідеологічний код української нації на єдність і суверенітет, так і сучасна геополітична ситуація.

Головні військово-політичні гравці світу можуть допускати існування локальних „сірих зон” – Придністров'я, Чечні, Гаїті, навіть Таджикистану,

але не України, яка має занадто важливе значення в новому глобальному протистоянні США, Росії і Китаю. Без України Росія ніколи не поверне собі статус наддержави хоча б з однієї причини - у неї не вистачить для цього „слов'янського етнічного потенціалу”. Особливо в умовах змужніння азійського „тигра” – Китаю. Тому об'єктивно США зацікавлені у входженні України спочатку до НАТО, а потім до Євросоюзу (якщо не загостряться відносини між США і ЄС). І Китай зацікавлений у зміцненні незалежності України, аби вона не створила з Росією нового союзу. Навіть ЄС, країни якого традиційно побоюються імперських цілей Росії, може й не відкрито, але цілеспрямовано будуть прагнути зміцнення України, як і член НАТО – Туреччина, котра поки що не є членом ЄС.

Коли говоримо про єдність і незалежність України, то йдеться про головну ланку національної ідеї. І не тільки в політичному аспекті, але й в економічному, культурному та моральному. У будь-якій демократичній країні не все вирішується простою більшістю населення, навіть через референдум. Там існує політична, економічна й духовна еліта, політичний клас, який складається зі свідомих і активних громадян, клас, здатний бачити далі, ніж „середній обиватель”, здатний формувати суспільну свідомість, щоб випрацювати стратегію історичного поступу.

Українська національна ідея не повинна виходити з принципу „пупізму”: з уявлення, що Україна – центр, „пуп” Європи. Україна досить велика, але технологічно й економічно нерозвинена європейська країна. Значення ж країни у світі сьогодні визначається не націоналістичними гаслами, а технологічним, економічним та інтелектуальним потенціалом. Цей потенціал дає суспільству силу для розвитку в соціальному просторі й часі, залишаючись у державних кордонах. Мало бути чисельною нацією. Треба бути розвинутою нацією, яка забезпечує громадянину повноту буття й повагу громадян інших країн. Великі спортсмени – С. Бубка, В. Борзов, О. Баюл, А. Шевченко, брати Клички та інші не дають світові забути, що є така держава – Україна. Але ж політики і підприємці своїми діями не повинні показувати всьому світові, що ми – корумпована, нестабільна держава.

Найбільш небезпечними для країни є фракції комуністів і соціалістів. Оскільки наближається час їх знищення історією, то вони підуть на будь-які акції заради самозбереження. Це вони втягують регіоналів у „танок смерті”, який знищує країну. На жаль, регіонали не зовсім розуміють, що їх втягують у гру, яка суперечить їх інтересам. Реальні інтереси Партії регіонів – у єдності України, в економічному зростанні і входженні до ЄС, навіть до НАТО. Але мертво тягне в могилу історії живе – нову економіку України, у становленні якої зацікавлена Партія регіонів. І це один з головних нинішніх політичних ризиків України.

Ніде у світі комуністичні ідеї, якого б привабливого вигляду вони не набували, не дали практичних результатів. У Китаї це зрозуміли ще в

середині 1970-х років і почали будувати народний капіталізм. Їх приклад взяв на озброєння В'єтнам. Але це азійський варіант народного капіталізму; європейська й американська моделі інші й реалізовані раніше.

Росія й Україна, на жаль, пішли шляхом розбудови „дикого капіталізму”. У пострадянських країнах народний капіталізм європейського зразка будується в Білорусі. І Захід це починає розуміти. Азійські моделі народного капіталізму почали реалізовуватися в Казахстані, Туркменістані й Узбекистані. Поки що важко передбачити результати цього експерименту.

Безумовно, комуністи мають рацію в багатьох моментах, критикуючи „дикий капіталізм” в Україні, але ж водночас вони співробітничать з олігархами. Це вже продаж своїх ідеалів. Олігархи – це поки що реальне зло в Україні. Але з часом вони зрозуміють, що в нашій країні треба будувати народний капіталізм і ділитися прибутками на соціалізацію держави. Якщо не зрозуміють, то соціальні конфлікти знищать їх. В умовах же політичної нестабільності легальний бізнес відіграє стабілізуючу роль, якщо олігархи не починають перетворювати (конвертувати) гроші у владу. Якщо вони стають на такий шлях, то в більшості випадків програють.

У політичних війнах бувають переможці, але частіше виснажені, і результати їх перемоги можуть використати інші. Яскравий приклад – так звана Велика французька революція. В Україні – це революція 1989 - 1991 років, а також „помаранчеві події” 2004 року. Але й поразки переможців революцій у постреволюційні часи є історичним уроком для країни.

Для будь-якої країни не буває часу „після історії”, якщо вона не розпалася. Політична історія України сьогодні важко прогнозується. Важко сказати, чим завершиться виток її пострадянської історії. Безумовно, можна говорити про чергову зміну політичної лінії гілок влади, про гальмування політичних реформ. Водночас треба бачити, що країна в черговий раз опинилася на роздоріжжі. І від активності громадянського суспільства багато залежить, чим ми станемо через 15 - 20 років – „державою, що не здійснилася”, „керованою демократією”, „європейською вільною країною” чи чимось іншим.

Проекти майбутнього для України схематичні й суперечливі. Роздоріжжя вільного вибору шляху розвитку породжує багато ризиків, а раціональних відповідей мало. Рішення окремих гілок влади подаються як „доленосні”, хоча вони викликані дрібними егоїстичними інтересами. Але в цьому немає нічого фатально закономірного. Вихідні рішення в точці політичної біфуркації викличуть різні наслідки в долі політиків: одні емігрують до Росії, інші – на Захід чи в Ізраїль, а основна маса залишиться в суверенній Україні, яка буде президентською або напівпрезидентською демократичною країною.